

access

Mied d'instrucziun da romontsch
per la scola populara dalla Surselva

9

Ortografia

access Mied d'instrucziun da romontsch per la scola populara dalla Surselva

Ortografia per la 3. superiura level II

Autor	Francestg Friberg
Grafica frontispezi	Grafikdeal
Transcripziun en InDesign	Adrian Cathomas
Programmaziun pagina d'internet e concepziun Moodle	Marc Thoma
Cussegliaziun didactica	Tessa Meuter
Cussegliaziun linguistica e lectorat	Alexi Decurtins
Cussegliaziun linguistica	Arnold Spescha
Ulteriuras lavurs da tut gener	lils commembers da suprastonza ed il secretariat PRO IDIOMS SURSELVA
Responsabel general per l'informatica e per Moodle	Adrian Cathomas
Menader general dil project	Francestg Friberg
Dretgs d'autur	PRO IDIOMS SURSELVA
Da retrer	www.access.ac
Contact	surselva@access.ac
Fotografias frontispezi	Motiv: Rendida dil sulegl / Scolaras dalla 1. superiura Fotograf: Peter A. Dettling / Alexandra Guldumann

versiun 2,
fenadur 2014

Cuntegn

Davart l'ortografia

Lecziun 1: la ed l', il ed igl resp. gl'	4
Lecziun 2: ai, ei.....	7
Lecziun 3: suns dirs e loms, g e c	11
Lecziun 4: Plaids che semeglian in l'auter	21
Lecziun 5: Buca sbaglia da scriver	26
Lecziun 6: Plaids cumponi.....	29
Lecziun 7: Ils accents.....	33
Lecziun 8: Igl apostrof.....	39
Lecziun 9: Il ligiom.....	46
Lecziun 10: Il punct, L'enzenna da damonda, L'enzenna d'exclamaziun.....	49
Lecziun 11: La comma.....	55
Lecziun 12: Ils segns d'interpuncziun 1: Il semicolon, Il colon (punct dubel).....	70
Lecziun 13: Ils segns d'interpuncziun 2: Las virgulettas etc.....	73
Lecziun 14: Ils segns d'interpuncziun 3: La steila, Il paliet, La tilda etc.....	78
Lecziun 15: Scursanidas da plaids	82
Lecziun 16: Scursanidas da nums d'instituziuns.....	84

Lecziun 1: la ed l', il ed igl resp. gl'

30. la/l', il ed igl/gl'

Regla:

Avon substantivs ch'entscheivan cun in vocal scrivin nus – sche in summa¹ – **igl ni gl'** e **l'**.

30.1. la – l'

Igl artechel definit per romontsch se presenta suandontamein:

il bab, igl aug/gl'aug	la mumma, la onda/l'onda
ils babs, ils augs	las mummas, las ondas

Pensum 1: Legia en quei connex la GS § 169 e § 170!

Pensum 2: Tgei muntan ils plaids **genus** e **numerus** duvrai ella tabella da GS § 170?

genus: _____

numerus: _____

Nus seconcentrein en quest liug mo sils artechels definiti feminins, singular.

Pensum 3: Entscheiva las suandontas construcziuns cun **la ni l'**!

_____ porta dil curtgin ei serrada.

_____ ala dretga ei rutta.

_____ orva dalla tegia ei aviarta.

_____ jamna vargada eis ella stada cheu.

_____ auca ei buc en gagliner.

_____ camera da video ei svanida.

_____ cazzola ei memia ferma.

_____ anda fa bugen in boggn.

_____ glina sezuppa davos las neblas .

_____ sera va ella baul en cucca.

¹ Ei dat intschess – sco per semeglia la Foppa – nua ch'ins di: „bab ha detg“ e buca „il bab ha detg“.

Pensum 5: Legia en quei connex aunc inaga la GS § 169 e § 170!

Pensum 6: Metta avon las suandontas construcziuns mintgamai sco ei sedamonda **il ni igl!**

_____ esch ei aviarts.

_____ aug va en vacanzas.

_____ frar maglia aunc.

_____ vaccas remeglian.

_____ onn basiaast ha 29 dis.

_____ uaffen auda en siu plaz.

_____ buob ei cuntents.

_____ igniv dalla hazla ei vits.

_____ velo da mia sora ei novs.

_____ ansiel fa dètgs segls.

Pensum 7: Cun tgei bustabs/letras entscheivan ils plaids nua che ti has scret **igl**? Scriva ussa quels cun **gl'** enstagl cun **igl!**

gl'esch, _____

Pensum 8: Enquera el VF 20 substantivs masculins ch'entscheivan cun in vocal e nota els cheusut, cugl artechel!

_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____

Lecziun 2: ai, ei

31 ai, ei

En tut dat ei 8 puncts ch'ei da capir e d'emprender en connex cul tema **ai, ei**.

Nus scrivin cun **ei**:

1. Igl indicativ dagll' 1. e 2. persuna plural: nus cante**in**, vus cante**is**; nus sgule**in**, vus sgule**is**, e.a.v.
2. Igl imperativ 2. persuna plural: fage**ei!** (la)sche**ei!** dei! targe**ei!**
3. Plinavon: Bia mune**ida** fa que**ida**. (Buc: bia munaida, fa quaida; ni: bia munoida, fa quoida.)
La **seit** fa **beiber**. In canaster **plein meila**. La geina sper la fue**ina**. **Teila** da **seida**.

Nus scrivin denton cun **ai** els suandonts cass:

1. Igl imperativ dalla 2. persuna singular: **fai!** **lai!** **dai!** **tra!** e.a.v.
2. Cu las lavurs ein fatgas: Ils truffels ein cav**ai**. Ils praus ein seg**ai**. Ils fretgs ein raccolt**ai**. Ils pégnis ein pin**ai**. (pia il particip perfect)
3. Enzacons paucs verbs dalla 3. persuna singular: el **lai**, el sch**ai**, el tra**i**
4. Il verb saver ella 1. persuna singular: jeu **sai**
5. Plinavon: **mai** (**maina**)

Pensum 1: Completescha! (tenor igl 1. punct)

cantar	nus cantein, vus canteis
(la)schar	
carmalar	
tractar	
suandar	
tertgar	
curdar	
marendar	

Pensum 2: Completescha! (tenor il 2. punct)

far	fagei!
(la)schar	
dar	
trer	
suandar	
tertgar	
curdar	
marendar	

Pensum 3: Completescha! (tenor il 4. punct)

far	fai!
(la)schar	
dar	
trer	
denton: crer	_____!

Pensum 4: Metta el vargau, plural masculin! (tenor il 5. punct)

cavar	cavai
segar	
raccoltar	
pinar	
enzerdar	
rischlar	

Pensum 5: Completescha!

Nus (segar) _____.	Ils praus ein _____.
Nus (enzerdar) _____.	Ils canvaus ein _____.
Nus (rischlar) _____.	Ils praus ein _____.
Nus (cavar) _____.	Ils truffels ein _____.
Vus (cuntschar) _____.	Ils scarps ein _____.
Vus (schubergiar) _____.	Ils calzers ein _____.
Vus (arar). Ils ers ein _____.	Ils ers ein _____.
Vus (gudignar) _____.	Ils daners ein _____.

Pensum 6: Emplenescha las largias cun **ei** ni **ai**, sco ei sedamonda!

Il pulein da mia amitga

Patertg____i, mi'amitga ha cumprau in pul____in! In brin cun ina st____il'alva sil frunt. Buna-
m____in mintga di m____n nus a spass cun el. El ____i strihar e carsinar. Qu____pl____i
secapescha a nus! „Mo fag____i tuttina adatg, ins sa mai“, admonescha il bab da mi'amitga ma-
gari. Ins sa m____i! Nus pervesin il pul____in cul meglier f____in e cun av____ina. Qu____sto
b____in dar in cavallut en uorden! Mo il pli bugen mir____in nus co el fa segls e hoppers en
curtgin. Ier ha el schizun rut la s____iv cun siu cunfar.

Las duas canzuns sche suondan cuntegnan omisduas differentes plaids ch'illustreschan il tema ortografic che vegn tractaus.

Pensum 7: Noda ils plaids che han da far cul tema ellas duas canzuns che suondan cun in fleter glischont mellen!

O cara Surselva

O cara Surselva pompusa spel Rein,
Splendida cuntrada cun tschiel schi serein.
O tiara materna che has mei tezzau,
Da tei seregorda il fegl bandunau.

Stai bein o Surselva, stei bein vus uauls,
Stei bein vus vallettas, vus gondas ed aults,
Stei bein vus muntognas, vus liberas vals,
Vus crests e vus tgiembels cun mirs e castials.

Stai bein o Surselva, ti pievel roman,
Fideivels er stundel a ti da lontan!
Miu pievel, jeu sentel, jeu sun da tiu saung:
A ti auda semper miu cor e miu maun!

(text: Alfons Tuor / melodia: Eduard Lombriser, d'anflar sco canzun el cudisch da canzuns „Da cumpignia“, p. 143)

Jeu sai da mats che van a mattauns

Jeu sai da mats che van a mattauns,
stattan sin pegna sper las dunnauns.
Fidirum, fidirum, fidiralalala!
Stattan sin pegna sper las dunnauns.

Jeu sai da mattauns che stattan cun mats
Pli per marveglias che per ils mats.
Fidirum, fidirum, fidiralalala!
Pli per marveglias che per ils mats.

Jeu sai da mats che van a mattauns
Pli pil pushegn che per las mattauns.
Fidirum, fidirum, fidiralalala!
Pli pil pushegn che per las mattauns.

(canzun populara, d'anflar sco canzun el cudisch da canzuns „Da cumpignia“, p. 95)

Lecziun 3: suns dirs e loms, g e c

32 Suns dirs e loms: „g“ e „c“

Il **g** ed il **c** san ins – secund la posiziun ellas qualas las duas letras sesanflan – pronunziar dir ni lom.

Exempels:

- **g**uva, **g**heisla, **g**egia
- **c**asa, truchet, **C**ecilia

32.1 Il „g“ dir ed il „g“ lom

Pronunzia dira dil „g“:

ga, go, gu: gagl, garniala, gob, gonda, guva, guila
 gr, gl: grond, grotta, glatsch, gleiti
 ghi, ghe: ghisa, ghegna, gheisla

Pronunzia loma dil „g“:

gi, ge: gidar, giuv, genira, gerau
 gia, gio, giu: giap, giavisch, giomber, ligiom, giug, giuven

g	dir: avon e, i cun scriver h (ex.: gheisla, ghirlanda)
	lom: avon a, o, u cun scriver i (ex.: gia, giomber, giuven)

Pensum 1: Enquera cun agid dil NVSO mintgamai 5 plaid cun:

1. **g** avon **i, e**
2. **g** avon **a, o, u, r, l**
3. **ghe, ghi**
4. **g** alla fin dil plaid

g avon i, e:

g avon i	_____	g avon e	_____
	_____		_____
	_____		_____
	_____		_____
	_____		_____

g avon a, o, u, r, l:

g avon a	_____	g avon o	_____
	_____		_____
	_____		_____
	_____		_____
	_____		_____

g avon u, r:

g avon u	_____	g avon r	_____
	_____		_____
	_____		_____
	_____		_____
	_____		_____

g avon l:

g avon l	

ghe, ghi:

ghe		ghi	

g alla fin d'in plaid:

g alla fin d'in plaid	

Pensum 2: Adattescha!

Oz fetschel jeu empau diltut:

Jeu (slargar) la via.

Jeu (segar) la spunda gronda.

Jeu (lavagar) il motor.

Jeu (rugar) per in survetsch.

Jeu (pagar) la reparatura.

Jeu (cargar) il transporter.

Jeu (scargar) il carr annex.

Pensum 3: Empleina las largias!

Dumeng _____ a suentermiezdi sun jeu staus cun miu cumpogn G _____ usep. Scheg _____ e pli
g _____ uvens che jeu, eis el in fe _____ er. El fa bu _____ en leg _____ er e sa far si g _____ egnas.
Da rir. Gl'emprem havein nus dau heig _____ els. Suenter lag _____ eg _____ au schiba cun siu
ballester. El ha garteg _____ au zacontas ga el ner. Tec alla ga serimna in marig _____ el affons.
Gl'aug G _____ on maneg _____ a ch'ei seigi prig _____ el da sittar sper ils bag _____ etgs. Nus
sbrig _____ ein naven. Ei dat aunc auters log _____ ens. Uss varg _____ ein nus il vitg. Sin in nug
_____ er vesel jeu ina sgag _____ a. Tgei leg _____ erment per nus! Giusep ug _____ eg _____ a da
sittar. Ina tschag _____ ignada ed igl utschi ei g _____ a naven. Mo igl ei tuttina, quei havess dau in
mag _____ er g _____ ntar. Gl'ei uras dad ir a casa e leg _____ r e maleg _____ ar quei da scola.

Pensum 4: Noda ella proxima poesia e canzun cun in fleter glischont nua ch'il tema ortografic
che vegn tractaus en questa lecziun ei d'anflar!

Beinvegnida primavera

Beinvegnida, primavera,
Vein spitgau tei gia daditg,

Neu e dai legria vera,
stiarna flurs entuorn nies vitg.

Liung unviern cun neiv e glatscha
Ei finalmein ius naven,
E perquei sin mintga fatscha
Uss tarlisch a legherment.

Il sulegl cun bia calira
Scaulda nossa freida val,
Fa flurir cuolm e cultira
E fa crescher igl ual.

Praus e plontas en verdura
Els uauls niev giubilar,
Il parfinchel cun premura
Siu igniv vul baghegiar.

Tut quei era tei envida,
Cor, miu cor, da selegrar,
Tuts quitaus uss mo emblida
Cun luvrar e cun cantar.

(text: Flurin Camathias / melodia: popular, d'anflar sco canzun el cudisch da canzuns „Da cumpignia“, pp. 17, 18)

32. 2. Il „c“ dir ed il „c“ lom

Pronunzia dira dil „c“:

ca, co, cu: casa, cani, cor, cont, cunti, curom

cr, cl: crap, cruna, clav, clutscha

chi, che: chignaus, tachi, truchet, tachel

Pronunzia loma dil „c“:

ci, ce: circa, civil, cigogna, ceder, cedel, concept

dir: avon e, i cun scriver h (ex.: chista, chischner)

c	dir: avon e, i cun scriver h (ex.: chista, chischner)
	lom: avon a, o, u cun scriver i (ex.: Ciril, circus)

Pensum 5: Enquera ord il NVSO mintgamai 5 plaids cun:

1. **c** avon **i, e**
2. **c** avon **a, o, u, r, l**
3. **che, chi**

c avon **i, e:**

c avon i	_____	c avon e	_____
	_____		_____
	_____		_____
	_____		_____
	_____		_____

c avon **a, o, u, r, l:**

c avon a	_____	c avon o	_____
	_____		_____
	_____		_____
	_____		_____
	_____		_____

c avon u, r:

c avon u	_____	c avon r	_____
	_____		_____
	_____		_____
	_____		_____
	_____		_____

c avon l:

c avon l	_____

che, chi:

che	_____	chi	_____
	_____		_____
	_____		_____
	_____		_____
	_____		_____

Pensum 6: Adattescha!

Nus (cavalcar) egl uaul. _____

Nus (taccar) la lavur. _____

Nus (marcar) las plontas. _____

Nus (brancar) la sigir. _____

Nus (runcar) la pastira. _____

Nus (sluccar) il tratsch. _____

Nus (sfraccar) gl'uaffen. _____

Fai adatg!

c	cc
taccar	nus tachein
smaccar	nus smachein
vacca	la vachetta
truca	la truchetta

Pensum 7: Empleina las largias!

Nus essan tudi _____ ignai vi tier nossa tatta. Oz ha ella fatg bizo _____ els gentar. Jeu dun ina cu _____ egiada ord finiastra. Il pot vegn cun in pa _____ et. Jeu haregel to _____ en _____ e la tatta arva il pac. Quel ha en mo in to _____ et teila grischa cun ta _____ els ners. Uss gidel jeu la tatta a purtar ina _____ ista meila en tschaler. Quei _____ eu vul aunc empau forza! In maca _____ i pudess mai purtar! Fai adatg da buca selischnar sil _____ ement! Quei ei malsegir sc'in plantschiu da par _____ et! Ru _____ egia aunc in te _____ et plinenvi e lu eisi bien! Vegnend puspei en stiva dat la tatta zacons zu _____ ers a mi. Jeu mirel adina sin la bial'ura da preit cul perpende _____ el mellen. Las _____ efras ves'ins strusch pli. Mond a casa anflel jeu, ella _____ i-netta sper duas _____ icorias, in cunti. Quel hagi nezzas da ni _____ el ha il bab detg.

Pensum 8: Noda ella proxima poesia e canzun il **c** ed il **g** dir cun in fleter glischont mellen, il **c** ed il **g** lom cun fleter glischont verd!

Ils umens d'ozilid

Ei fa savens tu mal a mi,
da ver cun agens egls tudi,
ch'ei propi dat buca umens pli.

Vegliuords e mats e maridai
En las ustrias ein chignai,
A casa tuornan buentai.

Els plaidan spel vinars stupent
Sco advocats, ti ridischen,
cun arguments da fundament.

Mo sin cadruvi, sin cumin,
siu meini astga dir negin,
Ni a signur ni a vischin.

Ils vegls setilan d'ina vart,
Arvend la bucca strusch dapart,
Entoch'igl ei lu memia tard

Ils giuvens, gie ils giuvenots,
Quels tut la barca meinan oz,
Cun spir discus e nauschs cumplots.

Ei fa savens tut mal a mi,
da ver cun agens egls tudi,
Ch'ei propi dat buc umens pli.

(text: Alfons Tuor/ melodia: Gion Antoni Derungs, d'anflar el cudisch „Da cumpignia“, pp. 84, 85)

Lecziun 4: Plaidis che semeglian in l'auter

33 Plaidis che semeglian in l'auter

Differenziescha ils suandonts plaidis!

la sigir	segir		
levar	lavar		
il salit	il salid		
vit	vid		
el legia	el letga		
dat	dad		
liug	liung		
car	carr		
buca	bucca		
la vacca megia	la metga		
detg	dètg		
jeu mon	il mund	il mund	
la casetta	la cassetta	la gasetta	la cazzetta

Hoppa, hoppa heia

Hoppa, hoppa heia,
miu bab ha num Andreia,
mia mumm'ha num Lisetta,
che letga la cazzetta.

(d'anflar sco verset el cudisch „Romontsch – ina schanza unica“, p. 33)

Pensum 1: Translatescha ils plaidis (il NVSO gida tei)!

1	la sigir	
2	segir	
3	levar	
4	lavar	
5	il salit	

6	il salid	
7	vit	
8	vid	
9	el legia	
10	el letga	
11	dat	
12	dad	
13	il liug	
14	liung	
15	car	
16	carr	
17	buca	
18	bucca	
19	la vacca	
20	la metga	
21	la casetta	
22	la cassetta	
23	la gasetta	

24	detg	
25	dètg	
26	jeu mon	
27	il munt	
28	il mund	
29	la cazzetta	

Pensum 2: Fai construcziuns culs plaids numnai sura!

1	la sigir	
2	segir	
3	levar	
4	lavar	
5	il salit	
6	il salid	
7	vit	
8	vid	
9	el legia	
10	el letga	
11	dat	

12	dad	
13	il liug	
14	liung	
15	car	
16	carr	
17	buca	
18	bucca	
19	la vacca	
20	la metga	
21	la casetta	
22	la cassetta	
23	la gassetta	
24	detg	
25	dètg	
26	il mun	
27	il munt	
28	il mund	
29	la cazzetta	

Lecziun 5: Buca sbaglia da scriver

34 Buca sbaglia da scriver

ella cuora	nus currin
el siara	serrar
encurir	ella enquera
curclar	ella cuarcla
la pipa	la poppa
la colur melna	mellen
slippar	schluppar
sufila	suffel
trufla	il truffel
el sgrefla	il sgreffel
la Svizra	il Svizzer

Pensum 1: Fai construcziuns culs plaid dalla tabella!

1	cuora	
2	currin	
3	siara	
4	serrar	
5	encurir	
6	enquera	
7	curclar	
8	cuarcla	
9	pipa	
10	poppa	

11	melna	_____
12	mellen	_____
13	slippar	_____
14	schluppar	_____
15	sufila	_____
16	suffel	_____
17	trufila	_____
18	truffel	_____
19	sgrefila	_____
20	sgreffel	_____
21	Svizra	_____
22	Svizzer	_____

Pensum 2: Anflas ti aunc auters plaids nua ch'ins sto far adatg?

_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____

Lecziun 6: Plaidis cumponi

35 Plaidis cumponi

	singular	plural
1. substantiv + substantiv	il tetg-casa il moni-scua il mogn-fier la clav-casa la scala-clavau la flur-pieun	ils tetgs-casa ils monis-scua ils mogns-fier las clavs-casa las scalas-clavau las flurs-pieun

Ein ils dus substantivs sebugli quasi diltut en in'idea, vegnan els era screts ensemen	il cuitg il tgaumogn il cautegia la viafier	ils cuitgs il tgaumogns ils cautegias las viasfier
--	--	---

	singular	plural
2. verb + substantiv	il spazzatgamin il tagliafein il protabrevs il muossavia il petgalenn il runapeis	ils spazzatgamins ils tagliafeins ils protabrevs ils muossavias ils petgalenns ils runapeis

	singular	plural
3. substantiv + adjectiv	il tgaugries il nauschaspért la steilalva la malura la malaura	ils tgaugross / ils tgausgross ils nauschaspérts las steilalvas las maluras las malauras

Ins scriva era ensemen ils suandonts plaidis:

1	igl avonmiezdi	
2	il suentermiezdi	
3	ozildi	

4	dacheudenvi	
5	cuninaga	
6	il surcombras	
7	il cunauras	
8	il nievnaschiu	
9	ventgatschun	
10	trentasis	
11	beincuntents	
12	beinprest	
13	malvengonz	
14	miezsichelau	

Pensum 1: Translatescha ils plaidis cheusura en tudestg! (vart dretga dalla tabella su!)

Pensum 2: Fai construcziuns culs plaidis dalla davosa tabella!

1	igl avonmiezdi	
2	il suentermiezdi	
3	ozildi	
4	dacheudenvi	
5	cuninaga	

6	il surcombras	_____
7	il cunauras	_____
8	il nievnaschiu	_____
9	ventgatschun	_____
10	trentasis	_____
11	beincuntents	_____
12	beinprest	_____
13	malvengonz	_____
14	miezschelau	_____

Ins scriva dapart ils suandonts plaids:

1	enta maun	_____
2	enta pugn	_____
3	orda maun	_____
4	orda pugn	_____
5	ina capiala resch nova	_____
6	da cheu naven	_____
7	da ditg enneu	_____
8	tut surura	_____

Pensum 3: Translatescha ils plaids cheusura en tudestg! (vart dretga dalla tabella su!)

Pensum 4: Fai construcziuns era culs plaids suandonts!

1	enta maun	_____
2	enta pugn	_____
3	orda maun	_____
4	orda pugn	_____
5	ina capiala resch nova	_____
6	da cheu naven	_____
7	da ditg enneu	_____
8	tut surura	_____

Pensum 5: Noda e declara ils plaids da questa lecziun che ti has buca capiu ni che ti vulas capir aunc meglier, marcond ils plaids cun in fleter glischont el liug dau ed indicond cheusut ella tabella la pagina nua ch'il plaid figurescha!

1	p. _____	_____	_____
2	p. _____	_____	_____
3	p. _____	_____	_____
	p. _____	_____	_____
	p. _____	_____	_____
	p. _____	_____	_____
	p. _____	_____	_____
	p. _____	_____	_____
	p. _____	_____	_____
	p. _____	_____	_____
	p. _____	_____	_____
	p. _____	_____	_____

Lecziun 7: Ils accents

IV. Ils segns diacritics (ortografics)

Observaziuns generalas:

1.

- Nus savein che mintga plaid ha in **accent** d'intensidad (cf. GS§ 23). Exempels: la libertad, la sera, stai! sunter, etc.
Igl accent d'intensidad vegn per ordinari buca marcaus ortograficamein.
- Ei dat denton cass, nua ch'ins sto far quei, sco per exempel el plaid il *vallà*, damai che quel vegn accentuaus sin la silba finala.
- Accents san era differenzair plaids da medema scripziun, mo da differenta pronunzia e muntada: *il péz*, *il pèz*.
- Plinavon sa in accent indicar la quantidad, la lunghezia d'in vocal: che vus vegnîes.
- Dus ulteriurs segns diacritics ein igl **apostrof** ed il **ligiom** (il *ligiom* vegn magari era numnaus *streh* ni *tratg d'uniun*).

2.

- En certs plaids spagnols e portughes, duvrai occasionalme in romontsch, ei la **tilda** (~) necessaria: señor (signur), cañon (cavorgia). Quei segn indichescha in „n“ palatal [gn].
- Nus duvrein la tilda era sco segn fonetic (cf. GS§ 6.4) e plinavon el vocabulari per remplazzar il cavazzin egl artechel (cf. § 95).
- Il **trema** (¨) ei dus puncts che vegnan mess en franzos sin in vocal (e, i, u) per indicar ch'il vocal vegni separaus ella pronunzia dil vocal che preceda ni suonda: Noël, Saül, Moïse, ïambe.
- Era la **cediglia** (,) ei in accent ch'ins metta sut il „c“ (ç) avon „u“, „o“, „a“ per indicar che quei „c“ stoppi vegnir pronunziaus sco in „s“ suord: leçon, garçon.

3.

- Concernent ils segns specials ch'ins drova per la scartira fonetica cf. GS § 6.

1. Ils accents (cf. GS § 67)

1. Il lungatg da scartira romontsch posseda treis accents:

igl accent lev (é) :	Igl accent lev sigl é indichescha in e serrau .	il pér , il spért, il fussedé
igl accent grev: (è, à, ò)	Igl accent grev sigl è indichescha in e aviert .	il pèr, il vallà, il totò

igl accent circumflex: (î)	Igl accent grev sigl ò indiche- scha in o aviert.	che nus vegnîen, che vus ve- gnîes
---	--	---------------------------------------

Il sursilvan drova fetg darar ils accents.

Remarcas

- Ils accents vegnan mo tschentai sin vocals accentuai.
- Enstagl da accent lev e grev tschontschan ins mintgaton era d'**accent acut** ed **accent grav**.
- En cass da dubi dueian ins consultar il vocabulari.

Pensum 1: Mira Moodle pertuccont „Cuors per emprender da differenziar denter **é** ed **è**“!

1.1 Igl **accent lev** ed igl **accent grev**

- Igl accent lev ed igl accent grev drovan ins per distinguer substantivs da medema scripziun, denton da differenta pronunzia e muntada:

il péz (die Spitze)	il pèz (die Brust)
il pégn (die Tanne)	il pègn (das Pfand)
la pédra (die Wanze)	la pèdra (der Edelstein)
il pér (die Birne)	il pèr (das Paar)
la péra (die Birnen, coll.)	la pèra (die Paare, coll.)
- Sch'ìls plaids che vegnan screts tuttina, mo pronunziài differentamein, appartegnan a differents specias da plaids, tschentan ins per ordinari mo sin in igl accent:

il spért, subst. (der Geist)	spert, adj. (schnell)
detg, part. (gesagt)	dètg, adj. (tüchtig, gehörig)
pér, adv. (erst)	per, prep. (für)
il letg, subst. (das Bett)	la lètg (die Ehe), cf. Remarcas
igl èr, subst. (der Acker)	er, conjunc. (auch)
(ils ers)	(era, è)

Remarcas

- Il prighel da scumbigliar la muntada dil plaid ei cheutras meins gronds.
- Il letg e la lètg sedifferenzieschan entras igl artechel.
- Il plural ers sto buca vegnir marcaus specialmein, damai ch'ei exista buc in auter plaid che vegn screts tuttina.
- Per la conjunziun er dat ei era las scripziuns era ed è.
- Biars plaids da differenta muntada vegnan pronunziài e screts tuttina (cf. § 165, «Ils homonims»):

il petg (der Nadelstich)	il petg (die Ackerhaue)
il seiv (der Talg)	la seiv (der Zaun)
igl ual (der Bach)	ual (gerade, eben)

l'era (das Beet)	era (auch)
il viers (der Schrei)	viere (gegen)

- Igl accent lev ed igl accent grev drovan ins era per indicar l'accentuaziun dalla silba:
- il fussed
- il canapé; ni era: il canapè
- il caffè; ni era: il caffé
- juhé; ni era: juhè
- il defilé
- il buntadé
- il sèller (Sellerie)
- il totò
- buca far verdò
- il vallà
- il diclà
- igl otgà
- il schualà
- il cumà
- podà, tgisà
- en in gienà
- far in tatà
- far tutù

Remarcas

- Igl accent lev havein nus en entgins plaids che derivan surtut dil franzos. El indichescha buca mo l'accentuaziun dalla silba, mobein era la qualitad digl e serrau [é].
- En sèller ei igl e aviarts [è].
- Sin igl „i“ final mettan ins mai in accent: capi, utschi, manti.

1.2 Igl accent circumflex

- Igl accent circumflex vegn duvraus sulettamein per indicar igl „i“ liung dalla finiziun dil conjunctiv present dall'emprema e secunda persuna dil plural dils verbs dalla quarta conjugaziun e da quels dalla secunda e tiarza conjugaziun cun finiziuns dalla quarta:

finir	che nus finîen, che vus finîes
vegnir	che nus vegnîen, che vus vegnîes
temer	che nus temeien/temîen, che vus temeies/temîes
scriver	che nus scriviên, che vus scriviês
viver	che nus vivîen, che vus vivîes

Pensum 2: Ei suonda ina rimnada dils plaids tractai cheusura en connex cul tema „Accents“.

Empren da translatar els a bucca ed a scret dil tudestg el romontsch!

1	il pèz	die Spitze
2	il pégn	die Tanne
3	la pédra	die Wanze
4	il pér	die Birne
5	la péra	die Birnen (coll.)
6	il pèz	die Brust
7	il pègn	das Pfand
8	la pèdra	der Edelstein
9	il pèr	das Paar
10	la pèra	die Paare (coll.)
11	il spért	der Geist
12	detg	gesagt
13	pér	erst
14	il letg	das Bett
15	igl èr, ils ers	der Acker, die Äcker
16	spert	schnell
17	dètg	tüchtig; gehörig
18	per	für
19	la lètg	die Ehe
20	er	auch
21	era	auch
22	è	auch
23	il petg	der Nadelstich
24	il petg	die Ackerhaue
25	il seiv	der Talg
26	la seiv	der Zaun
27	igl ual	der Bach
28	ual	gerade; soeben
29	l'era	das Beet
30	il viers	der Schrei
31	viers	gegen
32	il fussed (= il fassuir)	die Breithacke, die Haue
33	il vallà	das Tälchen; die Runse; tobelartige Senke; Mulde auf Wiesen und Weiden

34	il canapé/canapè	das Kanapee; das Ruhebett
35	il caffè	der Kaffee
36	juhé (=juhu, juhui, juhei)	Juchhe!
37	il defilé	das Defilee, der Vorbeimarsch
38	il buntadé	(primitive) Tränke für Vieh; die Tränkestelle
39	il sèller	die Sellerie
40	il totò (= il teli)	(kindersprachlich) der Hund
41	buca far verdò	keinen Laut von sich geben; sich nicht rühren
42	il diclà (= il cupdet)	der Fingerhut
43	igl otgà	der Dummkopf
44	il schualà	der Hosenträger
45	il cumà (= la tualetta)	der Abort
46	podà	mag sein; kann sein; vielleicht
47	tgisà	wer weiss
48	en in gienà	im Nu; im Handumdrehen
49	far in tata (=far ali)	(kindersprachlich) lieblosen
50	far tutù	(kindersprachlich) tuten, hornen
51	che nus finîen	dass wir beenden/beenden würden
52	che vus finîes	dass ihr beendet/beenden würdet
53	che nus vegnîen	dass wir kommen/kämen, kommen würden
54	che vus vegnîes	dass ihr kommet/kämet, kommen würdet
55	che nus temeien/temîen	dass wir erschrecken/erschrecken, erschrecken würden
56	che vus temeies/temîes	dass ihr erschreckt/erschreckt, erschrecken würdet
57	che nus scrivîen	dass wir schreiben/schrieben, schreiben würden
58	che vus scrivîes	dass ihr schreibt/schreibt, schreiben würdet
59	che nus vivîen	dass wir leben/lebten, leben würden
60	che vus vivîes	dass ihr lebet/lebet, leben würdet

Lecziun 8: Igl apostrof

IV. Ils segns diacritics (ortografics)

2. Igl apostrof (cf. GS § 68)

1. Sch'in plaid finescha cun vocal ed il suandont entscheiva cun vocal, eis ei savens pusseivel da schar curdar il vocal final digl empren plaid (exempel: schliat'aura).

- Sch'in plaid finescha cun vocal ed il suandont entscheiva cun vocal, eis ei savens pusseivel da schar curdar il vocal final digl empren plaid (exempel: schliat'aura).
- In vocal sa denton era curdar all'entschatta d'in plaid. Quei vala cunzun pils pronom subjects enclitics (*el* > 'l, *ella* > 'la → exempel: 'lei vegnius).
- Il segn diacritic (ortografia) che marca quella elisiun senumna **apostrof** (').
- Igl apostrof sto adina vegnir tschentaus leu, nua ch'enzatgei ei curdau.
- Igl apostrof suonda buca reglas absolutas.
- Ins sa per exempel dir e scriver: *tras ogra e pignola ni tras ogn'e pignola*. Quei dependa dil ritmus general dalla construcziun.
- Metter ni buca metter igl apostrof ei pia era ina caussa dall'ureglia, ina damonda dil stil.

2. Igl apostrof ei **obligatoris** cun ils artechels **la, ina** e cun las fuormas **dalla** ed **alla**.

Exempels:

- **L'**onda ha cumprau per mei in'ura.
- Ils scolars **dall'**emprema classa.
- Ella ha dau in regal **all'**amitga.

3. Quei vala era per autras fuormas fusiunadas, buglidas (artechel + preposiziun).

Exempels:

- El ei bunamein daus **ell'**aua.
- Il bastiment ei uss **sill'**aulta mar.

4a. Il **gl** vegn apostrofaus oravontut el lungatg plidau. Il lungatg scret fa diever da quella fuorma senza vocal per motivs da ritmus ni sch'ella seligia cul plaid suandont ad in'unitad fetg stretga.

Exempels:

- El ei ius gl'entir unviern a pei giu Rueun.
- Gl'aug Toni ei aunc buca turnaus.
- Has viu gl'um da neiv dils vischins?

4b. Sch'ins vul accentuar il fatg, ei la fuorma **igl** da preferir.

Exempels:

- “Igl auot ei il siemi da nos dis e da nossas notgs. El ei il test da valur per il carstgaun da nies tschentaner. Sco igl auto, aschia igl um.” (Theo Candinas, Historias da Gion Barlac, Nies Tschespet 48, p. 11)

Remarca:

- pertuccont igl apostrofar il **gl**: cf. GS § 170/3

5. Ins apostrofescha savens era ils **pronoms** e las **conjuncziuns**.

Exempels:

- **Eil'**ei arrivada gia ier sera.
- Nus havein piars **noss'**entira facultad.
- El fuss vegnius **sch'**el vess saviu.
- Jeu less **ch'**el fuss vegnius.

6. Avon in **h** pronunziau vegn ei secapescha buc apostrofau.

Exempels:

- la honta, la hirundella

7. Avon in **h** met apostrofeschan ins per ordinari.

Exempels:

- haver **l'honor** da salidar enzatgi

8. Per raschuns esteticas renunzian ins savens agl apostrof avon il **h**.

Exempels:

- **Ella** ha capiu la situaziun.
- La **sora** ha giu plascher.

Remarca:

- Quei vala denton mo pil lungatg da scartira. El lungatg plidau vegn ei apostrofau era cheu.

9. Pronoms subjects enclitics san vegnir apostrofai (quei ei denton plitost d'anflar mo ella poesia).

Exempels:

- Sin quei ha 'l fatg buca huz. (ha el)
- Va 'la aunc a scola? (va ella)
- Quei han 'las fatg dètg stupent. (han ellas)

Remarca:

- Pertuccont ils pronoms subjects enclitics: el > 'l, ella > 'la, ellas > 'las cf. GS § 283.1.

10. Il jota vegn per ordinari buc apostrofaus.

Exempels:

- la jarva, ina jamna (cf. GS §51.2)

11. Metter ni buca metter igl apostrof ei era ina causa dall'ureglia, ina damonda dil stil.

Exempels:

- Ell'ei arrivada a temps.
- El venda autras caussas.
- El (il suffel) para a nus in attaccader malvugliu che sbatt'e sbantuna, rampuna, scadein'e zaccuda.
- Era la bial'aura davent' ina figura, dalla quala ins tschontscha sco d'in carstgaun.

12. En certs plaids laian ins naven il vocal final ni schizun l'entira silba finala, senza marcar l'elisiun cun apostrof. Quei succeda principalmein avon vocal, sa denton era capitar avon consonant.

Exempels:

▪ uss (ussa)	→	Uss neu! Dai era a nus enzatgei!
▪ buc (buca)	→	El ha buc anflau las clavs digl auto.
▪ er (era)	→	Quei hai jeu er aunc fatg avon che vegnir.
▪ ca (casa)	→	Va a ca tia!
▪ sisu (sisura)	→	Ella stat sisu ell'alzada miez.
▪ speraso (sperasora)	→	Vegni speraso sche vus vegnis tuttina da cheu si.

- inaga (inagada) → Inaga ha el giu scret ina brev a nus.
- ca (buca) → Ella ei a ca sia. Vus essas ca vegni zacu.

13. Alla fin dalla lingua dueian ins – per raschuns esteticas – scriver la fuorma cumpleta, pia evitar igl apostrof.

Exempels:

- El ha entupau ier sera l'amic da sia sora ed ha detg ch'ella dueigi vegnir sperasora inaga.

Pensum 1: Scriva el singular!

las inslas	_____	quellas uolps	_____
nossas aclas	_____	tschellas aissas	_____
las aveinas	_____	vossas amitgas	_____
bialas uniformas	_____	nauschas urtgiclas	_____
schliatas enzennas	_____	quellas ansolas	_____
nossas uras	_____	lezzas armas	_____
grondas urialas	_____	bunas orglas	_____
vossas ideas	_____	las alzas	_____
nossas olmas	_____	pintgas unfrendas	_____
bialas entradas	_____	stupentas ovras	_____

Capitani fa Tschamun,
metta mintgin a pantun:
Mintga mat uss spetga vess
Che la biala cumparess.

E vonzei, mo mira po,
Vegnan ei da camifo,
Tscheras fan 'las ridischen
Da magliar 'las dil bugen.

Musica 'la stat sisum,
Ed uss tun'ei dideldum,
Schottisch, polca e galop
Van mintgin sco il salop.

Marigelgia cun siu bi
Va lischnond en in rudi,
E perfin il Rest burriu
Cun la sia fa il siu.

Tgi va fin e tgi va mal.
Tgi lingier e tgi sc'in pal,
Mo sulet il Toni gries
Cun la si'ei daus en dies.

(text: Sep Mudest Nay / melodia: Eduard Lombriser, d'anflar sco canzun el cudisch da canzuns „Da cumpignia“, p. 27)

Pensum 4: Co numnan ins talas fuormas sco quei ch'ellas ein d'anflar ella poesia « Canzun dil tscheiver » ? :

- Tscheras fan 'las ridischen
- Da magliar 'las dil bugen.
- Musica 'la stat sisum

Pensum 5: Translatescha dil tudestg en romontsch scrivend omisduas (resp. treis) fuormas romontschas pusseivlas!

1	jetzt	_____
2	nicht (3 pusseivladads)	_____

Lecziun 9: Il ligiom

IV. Ils segns diacritics (ortografics)

3. Il ligiom (cf. GS § 69)

1. Il ligiom (-) vegn era numnaus streh d'uniun ni tratg d'uniun. El vegn duvraus ellas sundontas situaziuns:

Els plaids cumponi dil tip substantiv + substantiv, ils quals espriman in'appartenenza, ina part digl entir (cf. era GS § 141.4):

Exempels:

- la clav-casa
- la petga-fontauna
- il tetg-casa
- la fontauna-tgau

Denton: la preit crap, la teila falien

2. Els plaids cumponi dil tip substantiv + adverb (cf. era GS § 144):

Exempels:

- la stiva-atras
- il stavel-sut

3. Els plaids cumponi dil tip adjectiv + adjectiv (cf. era GS § 151):

Exempels:

- suord-met
- dultsch-asch
- romontsch-tudestg
- grisch-brin

4. Il ligiom sa remplazzar ina part dil plaid (p. ex. en in vocabulari):

Exempels:

- baghegiu (-ada) baghegiada

- ventireivel (-vla) ventireivla
- tschecoslovac (-aca) tschecoslovaca
- adresssar (-escha) el addressescha

5. Il ligiom colligia numns:

Exempels:

- La Punt-Chamues-ch
- La Punt-Farschno
- S-chanf
- Rein-miez

6. Il ligiom fa part dalla cumbinaziun s-ch [šk] (cf. era GS § 17.19):

Exempels:

- mes-chin
- nus ris-chein

7. Il ligiom vegn era applicaus sch'il datum vegn indicaus mo cun cefras:

Exempels:

- Rueun, 29-06-2013

8. Il ligiom vegn plinavon duvraus sco enzenna da separaziun (cf. era GS §32-34):

Exempels:

- re-pe-ter
- mum-ma
- fa-mi-glia

Remarcas:

- Il ligiom astga buca vegnir confundius cun la lingetta (cf. era GS § 88).

Pensum 1: Scriva ina brev ad enzatgi (gl'emprem sco sboz el carnet d'exercezis, lu sin in fegl A4 cun computer)! En quella brev ston tut las otg situaziuns numnadas cheusura esser cuntenuidas silmeins ina gada.

Lecziun 10: Ils segns d'interpuncziun 1

V. Ils segns d'interpuncziun

Observaziuns generalas (cf. GS § 70)

- Ils segns d'interpuncziun gidan a distinguer, tenor il senn, las construcziuns e las parts da construcziuns dil lungatg da scartira.
- Ils segns d'interpuncziun indichesch buca mo las pausas ch'ins sto far ella lectura, mobein era certas modificaziuns melodicas dalla dicziun ni certas midadas da register ella vusch.
- L'interpuncziun ei in element digl uorden: ella fa capir la successiun dils fatgs e la relaziun dils patratgs.
- Il diever dall'interpuncziun ei buc absoluts. Ins ha ina gronda libertad. Ei dat scribents che tschentan bia commas, semicolons e colons ed enzennas d'exclamaziun en lur vers.
- Ils segns d'interpuncziun ein:
 1. il punct (.)
 2. l'enzenna da damonda (?)
 3. l'enzenna d'exclamaziun (!)
 4. la comma (,)
 5. il semicolon (;)
 6. il colon ni punct dubel (:)
 7. las virgulettas („...“)
 8. il puntins (. . .), la lingetta (-)
 9. la parentesa (), la parentesa quadra [] ed
 10. igl alineo (—).
- Ils segns d'interpuncziun vegnan duvrai en romontsch semegliantamein sco en franzos, talian e tudestg. Excepziun fa mo la comma. Quella vegn duvrada pli u meins sco en talian e franzos, denton buca sco en tudestg. Perquei mereta siu diever atenziun speciala.

Il punct (cf. GS § 71)

1. Il punct vegn mess alla fin dad ina construcziun communicativa. El indichescha ina pausa:

Exempels:

- Els ein mo en treis.
- Quei ei il cudisch, dil qual jeu hai gia tschintschau differentas gadas.

2. Plinavon mettan ins in punct suenter ils *numerals ordinals*:

Exempels:

- Rabius, igl 1. da zercladur (denton: ils 2 da zercladur)
- Nies currider ha contonschiu il 3. plaz. (tierz)
- Nus essan sesi en la 2. retscha. (secunda)

Remarcas:

- Igl emprem sa era vegnir scursanius cun: igl *1^{em}*. Quella scripziun ei denton buca fetg usitada. Pli savens drovan ins per cefras da 5 naven la scursanida cun *-avel*, enstagl dil punct: *il 5avel, la 9avla*.

Exempels:

- El ha cumplenu siu 80avel anniversari.
- Vegn il datum nudaus mo cun cefras, mettan ins ligioms denteren e buca puncts (cf. GS § 69.7, 266.3):

Exempels:

- Siat, 1-12-85
- Turitg, 3-8-80

3. Ins tschenta il punct era suenter scursanidas (cf. GS § 99):

Exempels:

▪ etc.	_____	▪ sigr.	_____
▪ e.a.v.	_____	▪ p.	_____
▪ q.v.d.	_____	▪ fr.	_____
▪ p.ex.	_____	▪ cf.	_____

Pensum 1: Anfla la muntada dallas scursanidas ch'ei d'anflar cheusura!

- Ins metta denton buc il punct suenter ils segns da mesiras internaziunals:

Exempels:

▪ mm	▪ ml	▪ g
▪ cm	▪ dl	▪ kg
▪ m	▪ l	▪ q
▪ km	▪ hl	▪ t

- Il punct vegn era buca mess suenter scursanidas da numms d'instituziuns (cf. GS § 100)
e suenter tetels:

Exempels:

- RTR (Radio e Televisiun Romontscha)
- CAS (Club alpin svizzer)
- VR (Viafier retica)
- Cara Laura
- Sin ballontscha
- A mesiras

L'enzenna da damonda (cf. GS § 72)

1. L'enzenna da damonda mettan ins suenter mintga construcziun ni adverb che ex-
prima in'interrogaziun directa:

Exempels:

- E ti, vivas ti aunc?
- Pertgei has buca vuliu vegnir?
- Cura? Nua? Tgi?

- L'interrogaziun indirecta vegn denton mai marcada cun in'enzenna da damonda:

Exempels:

- Nus savein buca pertgei ch'el ha fatg quei.
- Jeu sai buca cons onns ch'el ha.

- Sche la construcziun interrogativa vegn suandada dalla construcziun che marca il dis-
cuors direct, mettan ins l'enzenna da damonda immediat suenter la construcziun in-
terrogativa:

Exempels:

- „Pertgei schi dabot?“ ha el dumandau plein flad.
- „Sas ti tgei che quei munta?“ di el mirond pitgiv.

2. L'enzenna da damonda sa era star suenter in'interjecziun, sche quella ha il tun dalla damonda (cf. GS § 531):

Exempels:

- Tgei? Ei quei pusseivel?
- Momosch? Ti dueis ver detg quei?

L'enzenna d'exclamaziun (cf. GS § 73)

1. L'enzenna d'exclamaziun mettan ins suenter in'interjecziun. Quei sa esser (cf. GS § 531-535):

Exempels:

- in'interjecziun per propi: Au! Pumf! Oh! Juhu!
- in'interjecziun empristada: Donn! Stupent! Anavon! Viva!
- ina locuziun exclamativa: Miu Diu! Dieus pertgiri! Per cletg e ventira!
- ina construcziun d'exclom, Tgei bi mirar!
- da giavisch ni camond: Sche mo el vegness gleiti!
Dai adatg! Fai vinavon!

2. L'enzenna d'exclamaziun vegn beinduras era messa suenter exclamaziuns en fuorma da damonda:

Exempels:

- Contas gadas hai jeu rugau el da buc ir naven!
- Tgei vul ti saver!

3. Mintgaton mettan ins en tals cass in'enzenna da damonda ed in'enzenna d'exclamaziun:

Exempels:

- Tgi vess sminau quei!

Remarcas

- En construcziuns ch'expriman in camond mitigau, ni plitost in giavisch, mettan ins ord curtesia pil pli buca l'enzenna d'exclamaziun, mobein il punct:

Exempels:

- Neu, sche ti has temps.
- Sche vus veis plascher, dei in clom.
- Purtei in te da menta.
- Sunter allocuziuns en brevs mettan ins ozildi la comma enstagl dall'enzenna d'exclamaziun. Ed actualmein semuossa schizun la tendenza dad era schar curdar la comma, cunzun en brevs commercialas:

Exempels:

- Car amitg,
- Stimada famiglia,
- Prezias clients(,)

Lecziun 11: Ils segns d'interpuncziun 2

V. Ils segns d'interpuncziun

4. La comma (cf. GS § 74)

Remarcas preliminaras:

- La **comma** (,) ei en romontsch per ordinari il segn d'ina pintga pausa e buc il segn d'ina disposiziun sintactica sco en tudestg.
- Perquei ein las reglas concernent la comma en romontsch meins absolutas e generalas.
- Ellas dependan pli fetg da quei ch'ins vul exprimer. La comma gida a determinar la melodia, il ritmus e las pausas.
- In accent ch'ins vul tschentar fa forsa schizun metter ina comma leu, nua che la sintaxa scu-mandass quei.
- Savens ei ina comma era necessaria per eliminar ina situaziun malcapeivla.

Ina regla generala secloma:

1. Nua ch'ins vul far ina pausa enteifer la construcziun, mettan ins ina comma!

- Nus presentein las reglas ed ils principis empalonts per il diever dalla comma enteifer la construcziun semplia ed enteifer la construcziun cumponida.
- Sil camp dalla construcziun cumponida fagein nus resortir specialmein la comma ed il pronom relativ, la comma e la construcziun participiala, gerundiala, incidentala ed infinitiva. Alla fin repassein nus aunc entgins cass specials.
- Las reglas principalas ein numeradas e messas en ina finiastra cun lingia nuninterutta. Las reglas secundaras ein messas en ina finiastra cun lingias interruttas. Ulteriuras reglas ein buca messas en ina finiastra, ein denton era da muntada.

4.1 La comma enteifer la construcziun semplia (cf. GS § 75)

2. Sch'ina construcziun semplia cuntegn pliras parts da medema specia, fan ins comma, schinavon che quellas ein buc unidas cun ina conjuncziun e, ed, u, ni.

Exempels:

- a) *plirs subjects*: Il bab, igl aug, in'onda ed in auter tierparent vegnan ad esser presents.
- b) *plirs predicats*: ils luvriers d'uauil resgian, scorsan, dolan ni (u) bardeglian la lenna.
- c) *plirs objects*: Nus havein anflau farbuns, izuns, garnedels e bulius.
- d) *plirs adverbials*: Oz, damaun e pusmaun essan nus aunc fatschentai cun in auter problem.
- e) *plirs attributs*: Ina ha bugen la cumpignia d'in carstgaun beinvulent, gest e curteseivel.

Denton:

- In sulet bi di
- in brav bien accord
- ina gronda biala plonta

Remarcas:

a)

3. Sch'ils attributs sesanflan buca sil medem plaun, q.v.d. sch'in attribut ei determinativ e l'auter qualificativs, mettan ins buca comma.

Exempels:

- in sulet bi di

(Igl attribut determinativ stat avon il substantiv, il qualificativ avon u suenter, mintgamai tenor las reglas dalla posiziun; cf. GS § 248ss):

Igl adjectiv *bi* sereferescha a *di* e qualifichescha quei plaid. Igl adjectiv *sulet* sereferescha a *bi di* e determinescha l'entira expressiun.

b)

4. Ins lai per ordinari era naven la comma, sche dus attributs ein mo accumulai.

Exempels:

- Libra libra paupradad!
- Tgei biala biala caussa!

c)

5. Sche las conjunczins **u, ni** vegnan duvradas pli che duas gadas en in'enumeraziun, zeivran ins ils elements cun comma.

Exempels:

- El ha emblidau ni ses geniturs, ni ses fargliuns, ni ses amitgs.
- U el, u siu frar, u sia sora vegn bein a vegnir.

d)

6. Suenter in adverbial all'entschatta dalla construcziun mettan ins per ordinari buca comma.

Exempels:

- Ier sera sun jeu ius baul a letg.
- Gia suenter miezdi vi eis el buca sesentius bein.

7. Suenter ils adverbs **gie, na, pilver, cuort e bien** fan ins per ordinari ina pausa e metta consequentamein era ina comma.

Exempels:

- Gie, igl ei stau stupent.
- Na, el mass mai d'accord.
- Pilver, cheu vegn el!
- Cuort e bien, nus lein metter quella caussa d'ina vart.
- En verdad, el ha buca saviu desister da sia pretensiun.
- Naturalmein, jeu hai puspei ina gada saviu da nuot.

Remarcas:

- cf. era GS § 588.6

4.2 La comma enteifer la construcziun cumponida (cf. GS § 76)

4.2.1 La coordinada:

a)

8. La construcziun coordinada senza conjuncziun ha adina la comma.

Exempels:

- Il bab legia la gassetta, la mumma scriva ina brev, ils affons termaglian.

b)

9. La construcziun coordinada cun la conjuncziun **e** ha per ordinari buca la comma.

Exempels:

- Il carstgaun propona e Dieus dispona.
- Il pianist sunava cun expressiun, ed ils auditurs tedlavan cun grond'attenziun.

Denton: Ins metta ina comma sche la construcziun ei fetg liunga e damonda ina pausa.

Exempels:

- Suenter quei liung unviern era la natira puspei sedestadada, ed ella fageva gronds sforzs per puspei saver sefittar cun siu vestgiu verd.

c)

10. Avon las autras conjuncziuns semplas u dublas, las qualas coordineschan construcziuns, mettan ins la comma.

Exempels:

- Nus havein vuliu gidar, mo el ha buc acceptau nies agid.
- El ei buca vegnius a scola, perquei hai jeu telefonau ad el.
- U che ti respectas las leschas, ni che ti stos purtar las consequenzas.

Remarcas:

- Quei vala era per pronom, adverbs e numerals mess en correlaziun (cf. GS § 594):
 - Tgi tschontscha, tgi legia, tgi fema.
 - Primo interessescha quei buc mei, secundo semishedass jeu buc en lur fatgs.
- 1. Concernent las conjuncziuns da coordinaziun cf. GS § 528 e concernent las construcziuns coordinadas cf. GS § 590-600.

d)

11. Avon in pronom relativ coordinont mettan ins denton buca la comma.

Exempels:

- Leu era siu amitg che spitgava el.
(= Leu era siu amitg e spitgava el.)
- Jeu hai regalau ad el il cudisch ch'el ha acceptau cun plascher.
(= Jeu hai regalau ad el il cudisch ed el ha acceptau quel cun plascher.)
- Jeu hai clamau miu amitg che ha immediat mirau anavos.
(Jeu hai clamau miu amitg ed el ha immediat mirau anavos.)

Remarcas:

- 2. Il pronom relativ coordinont sa vegnir substituius dalla conjuncziun e, suandada d'in pronom corrispudent.
- 3. cf. GS § 595

4.2.2 La subordinada:

a)

12. Avon las conjuncziuns da subordinaziun – cun l'excepziun da **che** – mettan ins en principi la comma.

Exempels:

- Jeu tuornel a dir quei, sina quei che vus emblideies buca da vegnir.
- Oz savein nus aunc strusch, sche nus vegnin da realisar tut quels plans ni buc.

Denton:

1.

13. Sche la construcziun ei fetg cuorta ed ins fa in summa negina pausa, mettan ins buca la comma.

Exempels:

- Sas ti nua ch'el stat?
- Ella sedamonda sche ti hagies in summa legiu quei cudisch.
- Raquenta co ti has passentau la stad.
- Neu sche ti has temps.
- Nus entschevein cura che vus leis.
- El ei sortius senza ch'enzatgi vess viu.

2.

14. Sche la construcziun subordinada preceda la principala, mettan ins era en quels cass ina comma.

Exempels:

- Nua ch'el stat, sas ti.
- Sche ti has temps, neu.
- Senza ch'enzatgi vess viu, eis el sortius.

Remarcas:

- Concernent las conjuncziuns da subordinaziun cf. GS § 528-530 e concernent las construcziuns subordinadas cf. GS § 601-606.

b)

15. Avon la conjuncziun **che** mettan ins per ordinari buca la comma.

Exempels:

- Ins sa che l'aria dils cuolms ei sanadeivla.
- Igl ei pusseivel ch'el ei gia sur cuolms e vals.
- Sedeporta aschia che ti astgies aunc ir avon la glied.

Remarcas:

- cf. era GS § 529

Denton:

1.

16. Sche la construcziun subordinada preceda la principala, mettan ins era en quels cass la comma.

Exempels:

- Che l'aria dils cuolms ei sanadeivla, san ins.
- Ch'el ei gia sur cuolms e vals, ei bein pusseivel.

2.

17. En construcziuns consecutivas cun ina consequenza efectiva mettan ins savens ina comma avon il **che**, perquei ch'ins fa per ordinari era ina pausa en tals cass.

Exempels:

- Nus essan sediverti schi bein, che nus lessen puspei repeter la fiasta.
- Sia vusch ei schi buna, ch'ella porta (penetrescha) senza difficultads en quella gronda sala.

c) La comma ed il pronom relativ, cf. sut (sco era GS § 77)

d) La comma e la construcziun participiala, cf. sut (sco era GS § 78)

e) La comma e la construcziun genrundiala, cf. sut (sco era GS § 79)

f) La comma e la construcziun incidentala, cf. sut (sco era GS § 80)

g) La comma e la construcziun contracta, cf. sut (sco era GS § 81)

h) La comma e la construcziun infinitiva, cf. sut (sco era GS § 82)

4.3 La comma ed il pronom relativ (cf. GS § 77)

4.3.1. che:

a)

18. Avon e suenter construcziuns relativs mettan ins per ordinari buc ina comma, sch'ellas vegnan introducidas da **che** ed ein indispensablas per capir la construcziun:

Exempels:

- Quei ei il meglier concept che ti has scret.
- Has ti giu enconuschiu siu aug ch'ei ius ell'America?
- Il scolars che han giu finiu la lavur han astgau bandunar la stanza.

b)

19. Ins metta denton la comma sche la construcziun ha buc in senn determinativ, mobein sulettamein explicativ ni cumpletont.

Remarcas:

- Quella construcziun relativa savessen ins schar naven, senza ch'il senn dalla construcziun principala semidass.

Cumpareglia:

- Ils scolars che han giu finiu la lavur han astgau bandunar la stanza. (Mo quels che han giu finiu la lavur.)
- Ils scolars, che han giu finiu la lavur, han astgau bandunar la stanza. (Tuts ils scolars han giu finiu la lavur ed han astgau bandunar. . . Perquei savessen ins era mo sriver: Ils scolars han astgau bandunar la stanza.)

La secunda construcziun sedifferenziescha dall'emprema partenent la dicziun. Pronunziand quella construcziun en quei senn, fan ins duas pausas claras ed entelgeivlas.

In auter exempel:

- Jeu hai finalmein anflau il cudisch che jeu encurevel dapi liung temps ed anflavel buc.
- Quei cudischet cheu, che jeu hai cumprau en in antiquariat, ha ina gronda valeta.

c)

20. En construcziuns fetg liungas mettan ins mintgaton medemamein ina comma avon il pronom relativ **che**, era sche la construcziun relativa ha in senn determinativ.

Remarcas:

- Ins fa quei per indiar ina pintga pausa ella dicziun. Quei corrispunda al caracter general dalla comma el lungatg romontsch: ella indichescha pil pli ina pintga pausa (cf. GS § 74):
- Seregordas aunc, gia la davosa gada che nus essan s'entupai hai jeu raquintau a ti da quei cudisch da historia ch'era gest cumparius, ed jeu sai mo repeter ch'ei vali la peina d'introducir el en nossas scolas, che han segiramein buca biars mieds d'instrucziun da tala qualitat.

21. Beinduras mettan ins en construcziuns pli liungas buca la comma avon **che**, denton alla fin dalla construcziun relativa:

Remarcas:

- Il carstgaun che patratga adina mo a sesez ed a siu beinstar persunal, vegn ad esser persuls ella sventira.

4.3.2 Il qual:

22. Avon il qual mettan ins adina la comma.

Exempels:

- Quei ei ils cuolms, ils quals el veva schi bugen.

4.4 La comma e la construcziun participiala (cf. GS § 78)

1.

22. La construcziun participiala che remplazza ina construcziun subordinada adverbiala vegn adina separada dalla principala cun ina comma.

Exempels:

- Arrivaus a casa, ha el raquintau il succediu.
- Bandunada dils agens, ha ella bargiu petras larmas.
- Las plontas las pli imposantas, inagada taccadas dil vierm, seccan e smarscheschan.

Remarcas:

- Denter la construcziun participiala e la construcziun principala fan ins ina pintga pausa, consequentamein marcan ins quei cun comma.
- cf. era GS § 605.2a

2.

23. La construcziun participiala che remplazza ina construcziun relativa (cf. GS § 605.2b) vegn era separada cun ina comma, sch'il particip vegn buc aschuntaus directamein al plaid, al qual el sereferescha.

Remarcas:

- Era cheu fan ins ina pausa.

Exempels:

- El ha mussau siu cavagl alv, cumpraus gest avon cuort temps.
- Has ti legiu quei artechel perfid, cumparius ier en la gasetta?
- Els han buca viu la femna veglia macorta, sezuppada damaneivel.

Denton:

25. Sch'il particip ei aschuntaus directamein al substantiv, al qual el sereferescha, croda la pausa e consequentamein era la comma per ordinari.

Exempels:

- El dumbra ils raps gudignai da fierer ora neiv.
- El ha fiers ell'aua la tastga engulada ord stizun.

Remarca:

- Sch'il particip ei in predicativ, vegn el buca separaus cun comma:
- Il prenci cumpara nunobservaus dil cont. (cf. Il prenci cumpara bials e persuls.)
- La dunschala s'avischina tementada al cont.

4.5 La comma e la construcziun gerundiala (cf. GS § 79)

1.

26. Il gerundi en funcziun d'attribut vegn buca separaus cun comma.

Exempels:

- Quei maletg representa Jesus instruend ils apostels.
- Quei ei la scena dil cavalier mazzond il drag.

Remarcas:

- cf. GS § 669

2.

27. Il gerundi en funcziun d'ina construcziun adverbiala vegn pil pli separaus cun l'intunaziun e cun comma.

Exempels:

- Vegnend jeu sper casa vi, cloma el d'entrar.
- El bragia, serrond ils eglis.
- Essend el gia staus partius mes'ura pli baul, hai jeu buca pudiu suenter pli.
- Risguardond tut ils detagls, ston ins arrivar a quella conclusiun.

Remarcas:

3.

- cf. GS § 670

Denton:

Sche la construcziun gerundiala ei fetg cuorta, sa la pausa curdar e consequentamein era la comma:

- Essend burgheis ha il bab survegniu la lenna per in prezi reduciu.

3.

28. Il gerundi en funcziun d'adverb dil verb vegn mai separaus dallas autras parts dalla construcziun cun gl'agid da comma.

Exempels:

- El va a palandrond pil vitg entuorn.

Remarcas:

- cf. era GS § 671
- La regla sura vala era pil gerundi en funcziun d'in complement adverbial tier igl object (cf. GS § 672):
- El vesa a vegnend enzatgi.

4.6. La comma e la construcziun incidentala (cf. GS § 80)

29. La construcziun incidentala ni dentermessa vegn adina separada cun comma.

Remarcas:

- cf. era GS § 538.4

Exempels:

- Sas ti ussa, cuntinuescha el, tgei che ti vul far l'auter onn?
- Quei vegn jeu mai ad emblidar, cloma el.
- Vus astgeis, jeu stoi accentuar quei, buca munchentar quell'ocasiun.
- Ei era ils 13 d'uost, jeu sai sco ch'ei fuss oz, cura ch'el ei partius da casa.

4.7 La comma e la construcziun contracta (cf. GS § 81)

30. La secunda part dalla construcziun contracta vegn per ordinari era separada cun comma.

Exempels:

- Il fiug ei in bien fumegl, mo in schliet patrun.
- Siu pensum ei da truar il carstgaun, si'obligaziun da render giusta.
- In bien mistergner anfluss ina sligaziun, el strusch.

Remarcas:

- La construcziun contracta: Sche duas construcziuns possedan parts comunablas, eis ei buca necessari d'exprimer quellas duas gadas. Ins lai da repeter ed obtegn aschia ina construcziun contracta (tratga ensemen): il fiug ein in bien fumegl, mo el ei in schliet patrun -> Il fiug ei in bien fumegl, mo in schliet patrun.
- cf. era GS § 537.3

Denton:

- La conjuncziun e (ed) sa remplazzar la comma:
- La survienta sto far il percasa ed aunc ir sil prau.

4.8. La comma e la construcziun infinitiva (cf. GS § 82)

31. La construcziun infinitiva vegn buca separada cun comma.

Exempels:

- Jeu selegrel da veser vus.
- Els han cussegliau a nus da cumprar quella casa.
- Ti stos patertgar avon che tschintschar.

Remarcas:

- cf. era GS § 604
- L'interpuncziun enteifer las construcziuns cumponidas damonda senn e capientscha pil text, per quei ch'il text vul exprimer. Nua che las reglas ein buca sufficientas vala il principi: construcziuns cuortas duein buca vegnir separadas cun comma.

4.9 La comma ed entgins cass specials (cf. GS § 83)

Era ils suandonts fenomens linguistics vegnan separai cun comma:

a)

32. Avon e suenter l'apposiziun mettan ins comma.

Exempels:

- Duri Sialm, igl enconuschent cumponist sursilvan, ei staus scolast da musica alla Scola cantunala a Cuera.
- Nus havein entupau il Gieri, igl amitg da nossa feglia.
- "A mesiras", ina cantada alpina, ei ina dallas pli impurtontas ovras da Muoth.

Remarcas:

- L'apposiziun ei in plaid ni ina grupp sintactica da plaids che determinescha in auter plaid ni in'otra grupp da plaids. Ella ei denton ritmicamein independenta dil plaid, al qual ella sereferescha. Quei differenziescha l'apposiziun digl attribut. L'indipendenza ritmica vegn indicada cun comma. (cf. era GS § 580)
- Ils adjectivs substantivai che determineschan in auter substantiv vegnan buca separai cun comma:
 - Carli il Temerari ei vegnius per la veta a Nancy.

b)

33. L'interjecziun separan ins culla comma.

Exempels:

- Bravo, quei has ti fatg stupent!
- Juhui, la scola ei finida!
- El ei scarpitschaus e daus, pumfata, en venter.

Remarcas:

- L'interjecziun ein ina sort d'exclamaziun invariabla ch'ins drova en in discuors per exprimer in'impresiun, in sentiment ni ina sensaziun: legria, plascher, dolur, smarvegl, encuraschament, malpazienzia, malaveglia, ironia, ravgia, furia etc.
- dapli pertuccont la interjecziun cf. GS § 531-535

c)

34. L'allocuziun separan ins culla comma.

Exempels:

- Mes pignets, fagei pulit!
- Toni, neu e rauenta tge che ti has fatg!

d)

35. Suenter il num dil liug en l'indicaziun dil datum mettan ins comma.

Exempels:

- Schlans, ils 22 da mars
- Cuera, calonda fenadur

36. Plaids ni parts da construcziuns ch'ins vul far resortir separan ins culla comma.

Exempels:

- La matematica, quei ei siu rom preferiu!
- Jeu garanteschel a vus, jeu, che quei vegn buc a capitar.
- Na, quei vegn buc en damonda!
- Sas, ins sa buc haver tut quei ch'ins vess bugen.
- Quei ei, viu a liunga vesta, buc ina schliata sligiazium.
- Igl ei stau, tut priu ina buna stad.

Pensum 1: Quei ch'ins vul exprimer sto esser clar e precis. Metta las commas, sch'ei fa da basegn!

- 1 La pli biala eis ti buc la vischina.
- 2 La battaglia gudognas ti buc igl inimitg. (orachel grec)
- 3 Ti vegns ad ir e turnar mai murir ell'uiara. (orachel grec)
- 4 Sche va pia denton tuorna ton pli spert!

Pensum 2: Indichescha odem dretg la regla che corrispunda alla comma scretta gries.

1	O, quel tuorna cert puspei.	
2	Finida l'inspeziun, marscha la schuldada puspei anavos ella caserna.	
3	Uarda bab, co el meina la bitgetta, il niev tambur-maior, igl ei in bi mirar.	
4	Uarda bab, co el meina la bitgetta, il niev tambur-maior, igl ei in bi mirar.	
5	„Daveras in tip en gamba“, fa il bab sissu, „mo ussa gest ord il moni vegnas ti buc a vegnir pervia d'in toc schumbrader!“	
6	Gie, gie, mo ussa gest da piarder il tgau ei quei tuttina buc.	
7	„Ah, tgei tratgas, jeu mon persuls“, rispunda Gion.	
8	„Ah, tgei tratgas, jeu mon persuls“, rispunda Gion.	
9	La fintschala di ch'el sappi star, ei seigi plaz avunda.	
10	Vesend quei signur jester en ina schi biala mondura, han els tertgau:	
11	Aha, quei ei in per nus, pertgei els eran dudisch assassins.	
12	Aha, quei ei in per nus, pertgei els eran dudisch assassins.	
13	Mo el ha buca cletg, el piarda ad in piarder.	
14	Havend piars tut ils daners, ha el detg ch'el hagi nuot pli, el stoppi calar da giugar.	

15	Havend piars tut ils daners, ha el detg ch'el hagi nuot pli, el stoppi calar da giugar.	
16	„Bien, sche vi jeu metter miu vestgiu!“	
17	Ussa hagi el nuot pli, el stoppi calar.	
18	„Schia, uss eis ti nos, mo damai che nus savein buca duvrar tei sco assassin, lein nus ual metter tei ord ils peis.“	
19	„Schia, uss eis ti nos, mo damai che nus savein buca duvrar tei sco assassin, lein nus ual metter tei ord ils peis.“	
20	„Schia, uss eis ti nos, mo damai che nus savein buca duvrar tei sco assassin, lein nus ual metter tei ord ils peis.“	

(fontauna: „Praulas“, Gion cavrer, p. 111)

Pensum 3: Metta las commas!

- 1 Ei era in bab ed ina mumma che vevan dus fegls.
- 2 In veva num Sep l'auter Gion.
- 3 Sep era il favoriu da siu bab Gion perencunter vev'el buca schi bugen.
- 4 Alla mumma eran omisdus tuttina.
- 5 Carschius ella vegliadetgna da vegn onns ha Sep giavischau dad ir schuldaun en tiaras jastras.
- 6 Il bab ha bein dabot dau siu consentiment leutier.
- 7 Il Sep ei ius e denton ei er'il Gion arrivaus els onns da far survetsch.
- 8 El damonda medemamein il bab d'astgar ir schuldaun.
- 9 Mo lez ha scurlau il tgau e detg: „Ah tgei tei san ins buca duvrar ti eis memia tgutgs.“
- 10 Mo la mumma ha priu partida pil Gion e detg: „Sche ti has schau ir Sep sche lai ir er'il Gion.“
- 11 Il survetsch militar ei ina buna scola ton per in sco per tschel.“
- 12 E cul tener tier dalla mumma ha il bab consentiu: „Bien sche va!“
- 13 El va e s'engascha tier in regiment jester sco recrut da tambur.
- 14 Mo raps vev'el paucs e denter la societad da musicants dev'ei beinduras ina buida.
- 15 Oz pagava in damaun in auter.
- 16 Ei vegn era la roda tier Gion.
- 17 En sia calamitad scriva el a siu bab ch'el hagi basegns da raps e metta la stgisa d'haver rut la pial dil schumber.
- 18 Il bab survegn la brev e marmugna: „Ah tgei drova quel raps?“
- 19 Mo la mumma tegn tier e di: „Sch'el ha basegns sche tarmetta ti tarmettas era a l'auter!“
- 20 Cun malaveglia selai il bab perschuaer da tarmetter daners mo buca tons sco el veva dumandau.

Lecziun 12: Il segns d'interpuncziun 3

V. Il segns d'interpuncziun

5. Il semicolon (cf. GS § 84)

- **Il semicolon (;)** marca ina pausa pli gronda enteifer in patratg ch'ei buca finius. El indichescha ina pausa pli gronda che quella dalla comma ed ina pli pintga che quella dil punct.

Exempels:

- Quei che nus savein, ei in fav en in lag; quei che nus savein buc, ei in lag.
- Il scolast ha buca bi dil far: Eis el memia pretensius, daventa el malvesius; eis el memia buns, fan ei da valer nuot.
- Fetg savens separa il semicolon construcziuns, dallas qualas certas parts ein gia subdivididas tras comma.

Pensum 1: El decuors dil proxim temps seconfruntas ti forza cun in exempel ni l'auter nua ch'igl ei vegniu mess semicolon. Noda quels cass cheusut ed indichescha mingamai la fontauna alla fin en parentesa!

6. Il colon (punct dubel) (cf. GS § 85)

Il colon (:) ni **punct dubel**, sco el vegn era numnaus, mettan ins...:

...1. per annunziar il discuors direct ni in citat

Exempels:

- Il Salvader ha detg a ses apostels: „Buca temei, jeu sundel adina cun vus.“
- Gion Cahannes ha scret il suandont en si'emprema brev da Crestault, ils 5 d'uost 1912: „Saver l'ortografia ei caussa impurtonta; saver ils plaid ei caussa pli impurtonta; saver la construc-

ziun ei la caussa la pli impurtonta.“

Remarcas:

- Suenter il colon avon il discuors direct ni avon in citat vegn ei adina scret grond.

...2. avon enumeraziuns

Exempels:

- Pli baul semnavan ins tier nus quater sorts graun: dumiec, salin, segal ed aveina.

Remarcas:

- Suenter il colon avon l'enumeraziun vegn ei adina scret pign.

...3. savens avon ina conclusiun

Exempels:

- Quei succeda per annunziar l'explicaziun, la consequenza, la sintesa da quei che preceda:
- Jeu vi buca plaid: jeu vi fatgs.
- Il principi ei clars: els haregian tochen ch'els han contonschui lur finamira.
- Igl ei buc avunda da saver: ins sto era applicar; igl ei buc avunda da vuler: ins sto era far.

Remarcas:

- Era en quei cass vegn ei scret pign suenter colon.

Pensum 2: Noda in exempel per sort ord la litteratura, indicond mintgamai la fontauna alla fin en parentesa!

Exempel per colon per annunziar il discuors direct:

Exempel per colon per annunziar in citat:

Exempel per colon avon in'enumeraziun:

Exempel per colon avon ina conclusiun:

Lecziun 13: Ils segns d'interpuncziun 4

V. Ils segns d'interpuncziun

7. Las virgulettas (GS § 86)

Las virgulettas (“), che vegnan era numandas **peis gaglina**, mettan ins...:

1. Per accentuar, isolar ni far ressortir singuls plaids e tetels.

Exempels:

- Las reglas dil „c“ ni „z“.
- „A mesiras“ da G.C. Muoth.
- Il plaid „uaul“ deriva da WALD.

2. Per indicar plaids che vegnan duvrai en senn ironic, q.v.d. plaids che manegian gest il cuntrari da quei ch'els din.

Exempels:

- Quei ei stau in'idea „geniala“.
- Ti eis propi in „stupent“ cumpogn!

3. Per entscheiver e concluder in citat ni in discuors direct.

Exempels:

- Ramun Vieli ha scret ina gada: „Mo in optimist sa menar in pievel!“ (Regurdientschas ed experienzas, Cuera 1963, p. 17)
- La mumma di: „Fai vinavon cun tes pensums e va a letg!“
- „Fai vinavon cun tes pensums“, di la mumma, „e va a letg!“

Remarcas

a) Ils segns d'interpuncziun (punct, enzena da damonda ed enzena d'exclamaziun) alla fin d'in text en virgulettas stattan avon quellas:

- El ha dumandau: „Tgei fageis vus cheu?“
- Ella ha clamau: „Vegni dabet!“

b) Sche la construcziun che introducescha il discuors direct suonda quel, mettan ins mai pli che dus segns (las virgulettas ed aunc in ulteriur):

- „Fai vinavon cun tes pensums“, di la mumma.
- „Has ti gleiti finiu per quasera?“ damonda il bab.

La comma separa il discuors direct dalla construcziun explicativa, perquei sesanfla ella suenter las virgulettas. L'enzena da damonda appartegn all'emprema construcziun, perquei sesanfla ella avon las virgulettas.

- c) Sche mo ina part dalla construcziun ei citada, sesanfla il segn final d'interpuncziun suenter las virgulettas:
- Ussa havein nus gleiti avunda da quella „carezia proximala“.
 - Leusi ella Borgia vesa il Luregn il tschéss „da maneivel sco aunc ma en sia veta“.
(Gion Deplazes, la Borgia dil tschéss, 2. ediziun, Mustér 1976, p. 186)
- d) Sche la construcziun che introducescha il discuors direct sesanfla alla fin dalla lingia, mettan ins il colon aunc en quella lingia, las virgulettas denton all'entschatta dalla lingia sequenta:
- El ei semenaus anetgamein ed ha detg cun vusch rauca: „Seturpegei, empau ei lu tuttina empau!“
- e) Cura ch'ins sedrezza ad auditurs (per exempel en in referat, el radio ni alla televisiun) ed ins citescha in text, san ins marcar l'entschatta dil citat cun dir: *jeu citeschel*, ed ins finescha el cun la formulaziun: *fin dil citat*.
- Tgei di Marco el roman Caumsura da Toni Halter (Cuera 1967, p. 72)? *Jeu citeschel*: „Igl ei za-tgei bi dad esser producent, da saver metter sin meisa da quei ch'ins ha sez raccoltau.“ *fin dil citat*

8. Il puntins (GS § 87)

Il **puntins** (...) ni **puncts da suspensiu**n, sco els vegnan era numai, drovan ins...:

1. Per indicar ch'enzatgei seigi supprimiu, ch'ins hagi schau ora ina part. Quei vala cunzun per parts da citats:
 - „... meglier ina mala manzegna ch'ina ortga verpaid.“
(Gion Deplazes, La Borgia dil tschéss, 2. ediziun, Mustér 1976, p. 64)
2. Per indicar che l'expressiun dil patratg resti incumpleta:
 - „Fai per camond, ni che ti...“
3. Per preparar e dar tensiun a quei che suonda:
 - „Mo che ti sappies... tiu frar ha detg quei.“

9. La lingetta (GS § 88)

La **lingetta** (–) ch'ei pli liunga ch'il ligiom (cf. GS § 69) e ch'ei buca ligiada cul plaid che preceda e (ni) cun quel che suonda – drovan ins...:

1. ...per indicar la midada da plidader en in dialog:

- Con vegls eis el?
- Jeu creigel ch'el hagi trent'onns.
- E cu entscheiva el sia plazza?
- En quendis dis.

Las virgulettas san era vegnir aschuntadas:

- „Ei tiu amitg gia arrivaus?“ – „Gie, ier sera“ – „E con ditg quenta el star cheu?“ – „Mo entgins dis.“

2. ...per indicar ch'ins hagi schau naven enzatgei:

- Ti fas ei ni che ti – !
- El ha num – na, jeu ditgel buca co.

3. ...per indicar ina pausa, la quala schendra tensiun (cf. § 87.3)

- Quei stos ti saver – uss tonscha ei lu!
- Tgei lein dir – suenter tut quei ch'ei schabegiau.
- Tgei han ins dau ad el per tut quei ch'el ha fatg – in pei el tgil!

4. ...per far ressortir plaids ni construcziuns ch'ins vul accentuar:

- Quei ha dumandau lavur – biara e dira lavur – tochen che tut ei stau pinau.
- En quella casa – aschia vegn ei raquintau – deva ei spérts.

Remarca:

- La lingetta separa pli fetg che la comma. Ella remplazza ina parentesa (cf. era GS § 89).

5. ...per indicar „tochen“ denter cefras:

- Alfons Tuor ei vivius da 1871–1904.
- La secunda uiara mundiala ha cuzzau da 1939–1945.

Remarca:

- Sch'ei setracta dad in spazi da temps che ligia mo dus onns, mettan ins in streh diagonal:
- L'uiara tudestg-franzosa dils 1870/71.

10. La parentesa (GS § 89)

La parentesa () drovan ins en ina construcziun...

1. ...per intercalar:

- Encuretg in scolast (ina scolasta) per la scola reala da . . .

2. ...per inserir:

- El veva giavischau che la mumma fetschi capuns (ina specialitad grischuna).

3. ...per metter denteren in'indicaziun supplementara:

- Encuretq da schar vi (ev. da vender) ina casa cun clavau e regresss.

Las parentesas san era cuntener in'entira construcziun. Ellas spartan pli ferm che las commas:

- Il miedi (jeu hai emblidau da dir ch'el seigi staus cheu oz endamaun) ha detg ch'ei mondi in bionton meglia.

Remarca:

- Quei che sesanfla denter duas parentesas numnan ins era **parentesa**. Ins **arva** la parentesa e **siara** ella.

11. La parentesa quadra (GS § 90)

La parentesa quadra [] ha en principi la medema funcziun sco la parentesa normala. Ella ei denton meins usitada.

Ins drova la parentesa quadra en special...:

1. ...per isolar in'indicaziun che cuntegn gia ina parentesa:

- Gion Deplazes ha era raquintau ils eveniments en connex cul general Suworow a Pigniu [cf. la Bargia dil tshéss, Mustér 1964, (2. ediziun 1976)].

2. ...per aschuntar ad in citat plaid che sclareschan la situaziun:

- „E carschius sei'el [il Luregn dils Luregns] aunc perfin en survetsch franzos, ha l'onda Zia manegiau. . .“ (La Bargia dil tshéss, p. 7)

3. ...beinduras per metter en parentesa ils treis puntins che marcan la part d'in citat ch'ins ha supprimiu:

- „Ton. . . ton sai jeu da dir, e jeu temel gnanc il giavel buc. [. .] Aunc oz cumandain nus che vein il fatg, las fiastas. Adatg dalla partida franzosa. Ella porta nuot bien.“ (La Bargia dil tshéss, p. 22s.)

4. ...normalmein per indicar la pronunzia dils suns:

- gn [ñ]
- gl[ʃ]

Lecziun 14: Segns accessoris

VI. Segns accessoris

Observaziuns generalas (GS § 92)

Ultra dils segns diacritics e dils segns d'interpuncziun dat ei aunc entgins auters segns. Els gidan ad indicar – en moda concisa e generala – certas caussas che stattan en connex cul lungatg. Ils pli impurtants ein:

- la steila (*)
- il paliet(—→)
- la tilda (~)
- il paragraf (§)

13. La steila (GS § 93)

La steila (*) mettan ins...:

1. Mintgaton per substituir in num propri (da liug ni da persuna) ch'ins vul buca indicar, ni il qual ins indichescha mo cun l'iniziala:

- Il president da *** leva vegnir mistral.
Quei ei succediu ella vischnaunca da S*.
El era in bien amitg dalla famiglia C*.

Remarcas:

- En quels cass mettan ins ina ni treis steilas.

2. En general per indicar ina fuorma linguistica supponida, pia ina fuorma ch'ins ha reconstruiu:

- Il plaid 'grascha' deriva da *CRASSIA 'il grass', in substantiv ch'ei vegnius formaus cugl adjectiv latin CRASSUS 'grass' (cf. NVSO p. 451).

Ni per indicar ina structura grammaticala fallida:

- Jeu *sevesel el spieghel.

3. Beinduras per renviar ad in'annotaziun al pei dalla pagina:

- Ils fatgs pertuccont l'ortografia damondan empau sauna raschun e giudezi. * Il lungatg viva e sesviluppescha.

4. Savens per indicar cura ch'ina persuna ei naschida (igl onn ni il datum exact):

- Peder Cadotsch, *1922 a Savognin.

Remarca:

- Il datum dalla mort vegn indicaus cun ina crusch:
- Giachen Caspar Muoth, * ils 29 da settember 1844
- ils 6 da fenadur 1906

14. Il paliet (GS § 94)

Il paliet (→) renviescha ad enzatgei. Pil pli vegn el duvraus el vocabulari per renviar alla fuorma ufficiala ni ad auters plaids:

▪ gi	▪ di
▪ gievia	▪ gievgia
▪ hahla	▪ scadiola
▪ aber	▪ mo
▪ péra selvatga	▪ suspidauna

15. La tilda (GS § 95)

La tilda (~) vegn duvrada el vocabulari per remplazzar il cavazzin egl artechel ni ina fuorma speciala da quel (plural, collectiv etc.):

- **dètg** in ~ Grischun, in ~ utschi, ina ~a uolp, ina ~a carga, ina ~a purziun, in ~ sitg, el conta ~ bein.
- **crap** (craps, coll, crappa), ~ scalegl, ~ da scarpetsch, ils ~s, la ~pa da fiug

Remarca:

- La tilda vegn era duvrada sco segn diacritic en plaids spagnols e portughes (cf. GS § 66) e sco segn fonetic (cf. GS § 6.4).

16. Il paragraf (GS § 96)

Paragrafs (§) numnan ins las parts dad in'ovra che vegnan numeradas successivamein. Era il segn che indichescha ina tala part (§) secloma paragraf. Il segn § ensemen cun ina cefra renviescha pia alla cefra indiconta agl ur dalla pagina. Sch'ins renviescha ad in paragraf, mettan ins ina gada il segn (§); renvieschan ins a plirs paragrafs eis ei era pusseivel da metter dublamein quei segn (§§):

- cf. § 14 (=14)
- cf. § 22s. (=22 e 23)
- cf. § 24ss. (= 24 e suandonts)
- cf. §§ 25ss. (= 25 e suandonts)

17. Il segn pigl alinea (GS § 97)

Sch'ins vul indicar en in sboz ch'ins vegli entscheiver ina lingia nova, q.v.d. ina nova part, in alinea (cf. GS § 91), marcan ins quei cul segn: ¶

Pensum 1: Copiescha il text cheusut sin in feagl da mappa e metta ils segns sco quei ch'ei s'au-
da! Scriva ils segns cun tgietschen! (Ei setracta da construcziuns tractadas ellas
lecziuns 13 e 14. L'idea ei secapescha da sligiar il pensum senza far spic ! ;))

- 1 A mesiras da G.C. Muoth.
- 2 Fai per camond, ni che ti
- 3 crap (craps, coll, crappa), scalegl, da scarpetsch, ils s, la pa da fiug
- 4 Tgei di Marco el roman Caumsura da Toni Halter (Cuera 1967, p. 72)? Jeu citeschel: Igl ei
zatgei bi dad esser producent, da saver metter sin meisa da quei ch'ins ha sez raccoltau. fin
dil citat.
- 5 El ha num na, jeu ditgel buca co.
- 6 Quei ha dumandau lavur biara e dira lavur tochen che tut ei stau pinau.
- 7 Peder Cadotsch, 1922 a Savognin.
- 8 Ella ha clamau: Vegni dabot!
- 9 Mo che ti sappies tiu frar ha detg quei.
- 10 cf. 25ss.
- 11 Quei ei succediu ella vischnaunca da S.
- 12 El ei semenaus anetgamein ed ha detg cun vusch rauca: Seturpegei, empau ei lu tuttina
empau!
- 13 La mumma di: Fai vinavon cun tes pensums e va a letg!
- 14 El veva giavischau che la mumma fetschi capuns ina specialitad grischuna.
- 15 péra selvatga suspidauna
- 16 gn ñ
- 17 Ussa havein nus gleiti avunda da quella carezia proximala.
- 18 Has ti gleiti finiu per quasera? damonda il bab.
- 19 ... meglier ina mala manzegna ch'ina ortga verpaid.“
(Gion Deplazes, La Bargia dil tschéss, 2. ediziun, Mustér 1976, p. 64)
- 20 Quei ei stau in'idea geniala. (el senn ironic)
- 21 aber mo
- 22 Il president da leva vegnir mistral
- 23 Gion Deplazes ha era raquintau ils eveniments en connex cul general Suworow a Pigniu cf.
la Bargia dil tschéss, Mustér 1964, (2. ediziun 1976).
- 24 En quella casa aschia vegn ei raquintau deva ei spérts.
- 25 Alfons Tuor ei vivius da 1871 1904.
- 26 „Ei tiu amitg gia arrivaus?“ „Gie, ier sera“ „E con ditg quenta el star cheu?“ „Mo entgins dis.“
- 27 El ha dumandau: Tgei fageis vus cheu?
- 28 Las reglas dil c ni z.
- 29 Ramun Vieli ha scret ina gada: Mo in optimist sa menar in pievel! (Regurdientschas ed expe-
rienzas, Cuera 1963, p. 17)
- 30 gi di
- 31 Il plaid uaul deriva da WALD.

Lecziun 15: Scursanidas da plaids

VII. Scursanidas

Observaziuns generalas (GS § 98)

Nus dein ina gliesta dallas abreviazions che vegnan duvradas il pli savens en grammaticas, vocabularis ed en autras lavurs concernent il lungatg. En quella gliesta vegnan era scursanidas da character general integradas. Ultra da quellas scursanidas da plaids ed expressiuns aschuntein nus ina pintga gliesta cun scursanidas da nums d'instituziuns e cun entginas ulteriuras abreviazions.

Per ordinari aschuntan ins in punct alla scursanida. Quei ei denton buc adina il cass. Els vocabularis vegnan quellas abreviazions screttas savens senza punct. Scursanidas da character internaziunal vegnan medemamein screttas senza punct. Las scursanidas da nums d'instituziuns scrivan ins en general cun maiuscla e senza punct. Certs nums vegnan surpris cun las inizialas dil num original, sco per exempel USA (Stadis uni dall'America).

1. Scursanidas da plaids ed expressiuns (GS § 99)

	scursanida	muntda (romontsch)	remarcas
1	abs.	absolut	
2	a.c.	digl onn current	anni currentis (latin)
...
230	vulg.	vulgar	
231	zool.	zoologic	

Pensum 1: Empren las scursanidas da cheusura !

Pensum 2: Tranescha entginas scursanidas impurtontas!

Lecziun 16: Scursanidas da nums d'instituziuns

VII. Scursanidas

2. Scursanidas da nums d'instituziuns (GS § 100)

	scurs. rom.	romontsch	tudestg (cun scursaniziun)
1	AD	Assicuranza encunter disoccupaziun	Arbeitslosenversicherung (ALV)
2	AI	Assicuranza d'invaliditad	Invalidenversicherung (IV)
3	AVS	Assicuranza per vegls e survivents	Alters- und Hinterlassenenversicherung (AHV)
4	CH	Confoederatio Helvetica, Confederaziun svizra	Schweizerische Eidgenossenschaft
5	CRR	Cuminonza romontscha da radio e televisiun	
6	DRG	Dicziunari Rumantsch Grischun	
7	G+S	Giuventetgna e sport	Jugend und Sport (J+S)
8	LR	Ligia Romontscha	
9	ONU	Organisaziun dallas naziuns unidas	Organisation der Vereinten Nationen (UNO)
10	OSL	Ovra svizra da lectura per la giuventetgna	Schweizerisches Jugendschriftenwerk (SJW)
11	SOS	Clom d'agid internaziunal «Save our souls», Spindrei nossas olmas,	Rettet unsere Seelen
12	SRR	Societad Retoromontscha	
13	SSR	Societad svizra da radio e televisiun	Schweizerische Radio- und Fernsehgesellschaft (SRG)
14	SUI-SA	Societad svizra per ils dretgs dils auturs d'ovras musicalas	Schweizerische Gesellschaft für die Rechte der Urheber musikalischer Werke (SUISA)
15	VFF	Viasfier federalas svizras	Schweizerische Bundesbahnen (SBB)
16	VR	Viafier retica	Rhätische Bahn (RhB)

Pensum 1: Empren las scursanidas romontschas da cheu su!

Pensum 2: Ordinescha!

